
Tanıtımlar
Reviews / Vorstellung

Mehmet ERSAL (2019). Alevi Cem Zâkirliği. Ankara: Barış Kitap, ISBN 978-605-7560-36-0, 310 sayfa.

Erdem AKIN*

Alevi-Bektaşî inanç sistemi içerisinde bir taşıyıcı unsur olarak önemli bir işleve sahip olan cem zâkirliği, gelenekteki ritüelîk dünyanın merkezinde yer alır. Zâkirlik geleneğinin literatürde genel olarak metin merkezli bakış açısıyla çeşitli açılardan incelendiği görülür. Halbuki kapsamlı alan araştırmaları sonucu elde

* Araştırma Görevlisi, Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, erdemakin19@gmail.com.

edilen malzemelerin, performansın merkezde olduğu bir anlayışla değerlendirilip çalışmaların bu teorik çerçevede sonuçlandırılması gerekir.

Dr. Mehmet Ersal'ın 2019 yılında kaleme aldığı "Alevi Cem Zâkirliği" adlı çalışması, yaygın bir şekilde uygulanan metin merkezli çalışmaların aksine icra merkezli bir yaklaşımla yürütülmüştür. Yazar, alanyazında bir eksiklik olarak gördüğü bu durumu giderme noktasında geniş bir sahada alan araştırması, literatür ve arşiv kaynakları ile desteklediği çalışmasını, halkbilimsel bir bakış açısıyla neticelendirmiştir. Alevi inanç sisteminde ritüele ait kurumlar ve işlevlerinin önemine binaen zâkirlik kurumu üzerine çalışmasını yönlendirmiştir. Zâkirlik kurumunun âşıklık ve tekke edebiyatının bir parçası olduğu fikrine karşı çıkarak ritüel merkezli ortaya çıkmış bir kurum olduğu fikrini savunmuştur. Bu sebeple eser, zâkirlik geleneği literatürü için önemli bir yayın olarak karşımızda durmaktadır.

Çalışmanın "Giriş" Bölümünde (s. 1-9) araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi geniş bir şekilde aktarılmıştır. Çalışmanın yöntemi şekillendirilirken araştırma alanı, sınırlılıkları ve araştırmada kullanılan teknikler ayrıntılarıyla verilmiştir. Geleneği bağlamından ayrı düşünmek eksik olacağı için araştırma alanının demografik özelliklerine geniş yer ayrılması, icrayı oluşturan sosyo-kültürel zemin hakkında tespitlerde bulunulması çalışmanın niteliği ve bilimselliği açısından önemlidir. Çalışmada kaynak kişi seçimindeki sistematik yaklaşım dikkat çekicidir. Mevcut literatürün kavramsal sorunlarına değinilmiş, literatür eleştirel bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Bu bölüme mevcut literatür analizinin eklenmiş olması, sahaya kronolojik olarak bütüncül açıdan bakma imkânı sunmaktadır. Araştırmacı tarafından incelenerek eksik yanları ortaya konulmuş olan bu literatür, zâkirlik geleneği üzerine daha sonra yapılacak çalışmalarda araştırmacılar için büyük kolaylık sağlayacaktır.

Çalışma Giriş dışında yedi bölümden oluşmaktadır. "Zâkir Kavramı" adlı I. Bölümde (s. 19-25) zâkir kavramı ile başlanılarak sırasıyla ritüel, kutsal, cem gibi terim ve kavramlara odaklanılarak zâkirlik geleneğinin kavramsal çerçevesi ortaya konulmuştur. Zâkirliğin kurumsal yapısının anlaşılması amacıyla genel bilgiler verildikten sonra tarihsel süreci aktarılmıştır. İlk bölümde ele alınan bir diğer önemli konu ise zâkirlik kavramının çeşitli yönlerden irdelenmesi ile zâkirliğin kavramsal temelini nasıl şekillendiğinin ortaya konulması üzerinedir.

"Ritüel ve Kutsal: Kutsalın Bir Parçası ve Yürütücüsü olan Zâkir" başlıklı II. Bölümde (s. 25-41) zâkirin kutsalın bir parçası ve aynı zamanda yürütücüsü olması

çeşitli yönleriyle açıklanmıştır. İnanç dairesindeki kutsalların ritüeller tarafından belirlendiği aktarılarak zâkirin kutsal yaratma ve yaşatma noktasındaki işlevi özellikle vurgulanmıştır. Zâkirin cemle oluşturduğu yapı itibarıyla kutsal sözün sahibi olmasının altı çizilmiştir. Alan araştırmalarından hareketle kutsalın yaratılışı, icrası, yürütücülüğü ve güncellenmesi yönündeki analizlere yer verilmiştir. İnanç merkezli olan ritüellerin yalnız dinî hayatta değil sosyal, kültürel, ekonomik vb. hayatın her alanında etkili olduğuna değinilmiştir. Literatürü oluşturan temel çalışmalarda, zâkire odaklanmak yerine metin merkezli bir yaklaşımla Alevi-Bektaşî şiir geleneğinin tanımlandığı dolayısıyla yaratım icra arasındaki ilişkinin eksik bırakıldığı özellikle vurgulanmıştır. Zâkir kavramının sınırlarının çizilmesinin ve âşık ile olan farklarının ortaya konulmasının önemine değinilerek tarihsel süreç ortaya konulmuş, gelenek çeşitli açılardan tartışmaya açılmıştır.

“Cem ve Zâkir: Sazın ve Kutsal Sözün Sahibi” başlığıyla III. Bölümde (s. 41-51) cem ve cemi şekillendiren hizmet adı verilen inanç pratikleri konu edinilir. Ritüel icrası olarak cemde görevli hizmetlilerin pratik içerisindeki yeri aktarılır. Cem ritüelinin gerçekleşmesinin bu hizmetlilerden dede ve zâkirin varlığına bağlı olduğunun altı çizilir. Bu bölümde işlenen diğer önemli konular; post sahibi olmanın önemi, post sahibi olma süreci, zâkirlik postu ve geleneksel yapı içerisinde zâkirin nasıl yetiştiğidir. İnanç sisteminin ritüellerin tarihi arka planını ortaya koyan anlatımlara da özellikle değinilir.

“Zâkir ve İcra, Kutsal İçinde Barındırmak: Kutsal Zaman, Kutsal Mekân, Kutsal Söz ve Kutsal Enstrüman” başlıklı IV. Bölümde (s. 53-74) zâkirlik geleneğinin icra unsurları deşifre edilerek zâkir ve icrası hakkında bilgiler verilmiştir. Zâkirin icrasını gerçekleştirirken kutsalla olan ilişkisi bu bölümde ağırlıklı olarak işlenen konudur. Zâkirin kullandığı metinlerin (şürlerin) Tanrı sözü olduğu ve sırların anahtarlarını içinde barındırdığı inancı, kopuzun kutsallığı ile birleşerek zâkire kutsalın taşıyıcısı rolünü vermiştir. Cem ritüelinde en çok icrayı yapan hizmetlinin zâkir olması sebebiyle zâkirin cemin yürütülmesindeki kilit rolü özellikle vurgulanır. Kutsalın oluşumu, mekân, zaman, söz (icra metinleri) ve enstrüman; kuta sahip kişi ve ritüelin birlikteliğiyle gerçekleşir. Buna bağlı olarak cem ritüellerini oluşturan her bir unsurun çözümlenip saha malzemeleri ışığında değerlendirilmesiyle bölüm tamamlanmıştır.

V. Bölümde (s. 75-91) “Zâkir ve Performans: Hak’tan Malım Var, Şah’ın Pazarında Satarım” başlığı altında Alevi âşık ve zâkirlerden derlenmiş metinlerin işlevi, bağlamı ve yaratım amacı hakkında çeşitli incelemeler yapılmıştır. İcra ortamını kaybetmiş

metin (text) olarak gelenek içerisinde var olmaya devam eden ürünlerin farklı bağlam ve işlevlerle güncellenebildiği dolayısıyla metin yerine bağlam odaklı çıkarımların üzerinde durulması gerektiği ifade edilmiştir. Bu bölüm yazarın kutsalın parçaları ya da kutsala ulaşmanın anahtarları olarak tanımladığı metinlerin performans odaklı ele alınıp yorumlanması temelinde yürütülmüştür. Geleneksel icra ortamından elde edilen saha malzemeleri ile ritüelin geleneksel kodlarla icra edildiği bağlamı tespitler yapılması üzerinde önemle durulmuştur. Zâkirin cem işlevlerini yerine getirmesindeki yürütücü gücü hazırlayan ocak merkezli geleneksel eğitimin zâkirin yetişmesindeki rolü aktarılmıştır.

İcra ve yaratımın ele alındığı “İcra ve Yaratım: Hak’tan Gelen Şerbeti İçtik Elhamdülillah” başlıklı VI. Bölüm (s. 91-255) tanım ve sınıflandırmaların ağırlıkta olduğu bölümdür. Bu bölümde icra ve yaratım özelinde cem ve hizmetin geniş olarak ele alınması, bölgedeki inanç kültürünün sınırlarının çizilmesi noktasında isabetli olmuştur. Cemler ve hizmetlerin zâkir tarafından yaratım ve icra odaklı sunulması üzerinde durularak hizmetler ocak, süre ve ritüelin içeriğine göre değişen yönleriyle sıralanmıştır. Böylece bölgedeki ritüelik yapı genel hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Hizmet hakkı; cem ve hizmet amaçlı bir yaratım olarak ele alınmış, icra süreci alt başlıklarıyla - “sefalama”, “tövbe ve yakarış”, “kurban hakkı”, “kara kazan hakkı”, “delil (çerağ) hakkı”, “naz-niyaz hakkı”, “dem hakkı”, “yürek hakkı”, “semah hakkı”, “sakka hakkı” - maddeler halinde, ayrıntılı tasvirlerle aktarılmıştır. Semah hakkı üzerinde geniş bir şekilde durularak -Kırklar Semahı, Miraçlama ve Tevhitlerle icra, Miraçlamasız icra, Turnalar-Gönüller ve İstek Semahları, Kerbelâ Semahları- ritüel bütünlüğü ile verilmiştir.

Yine aynı bölüm altında cem ritüelinin yaratım evrenini genişlettiğine değinilerek Musahip Kurbanı Cemi, İkrar Kurbanı Cemi, Nevruz Kurbanı Cemi, Dar Kurbanı Cemi ve Muharrem Kurbanı Cemi şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır. Günlük hayatın ve birer eşik olarak kabul edilen geçiş dönemlerinin zâkirlik hizmetlerini çeşitlendirmesi noktasında; ocak pirlere ve yol ulularını anlatan metinler, muhabbet meclislerinde icra için yaratılan metinler ve ölüm merkezli icra için yaratılan metinler dikkat çekmektedir. Eserin en hacimli bölümünü oluşturan bu bölümde kapsamlı bir sınıflandırma yapılmıştır.

Yazar, geleneğin moderniteyle buluştuğu dönemi “Modern Zaman, Yeni Mekân: Talip Gelmez Oldu Pir Nefesine” başlığıyla VII. Bölümde (ss. 265-277) ele almıştır.

Zâkirlik geleneğinin yapısal özellikleri ortaya çıkarılarak geleneğin günümüzdeki işleyişi üzerine yapılan tespitler (cem süreğinin şehir ortamına uygun şekilde süresinin kısalması, Alevi vakıflarının yazılı erkânâmeleri, zâkirlerin dernek saz kurslarında yetişmesi vb.), gelenek içerisindeki değişimin ve dönüşümün ortaya konulması açısından önemlidir. Bölümde esas itibarıyla modern zamanlardaki yeni mekanlarda şekillenen talip-pir ilişkisinin durumunun sınırları çizilmiştir. Geleneğin güncel tutunması noktasında analizler ve değerlendirmeler sıralanmıştır.

Genel itibarıyla çalışmada, zâkirlik geleneğinin ritüel merkezli oluşumu ve temel dinamiklerinin ortaya konulabileceği ocak merkezli bir yaklaşımla kutsal, performans, icra ve yaratım gibi kavramlar üzerine oturtulduğu görülmektedir. Ancak ritüellerin anlamlandırılmasıyla yapılacak yorumların isabetli olabileceği yazar tarafından vurgulanmıştır. Geleneğin işlevsel özellikleri ve kurumsal yapısındaki zamana bağlı değişim ve dönüşümler bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Ersal, ilgili bölümlerde özelde icra ortamını genelde zâkirlik geleneğini daha resmedilebilir ve anlaşılabilir kılmak adına düvazlardan örnekler ve hizmetlerden görseller sunarak zengin bir arşiv oluşturmuştur.

Sonuç olarak söz konusu eserde zâkirlik geleneğinin icra merkezli çalışılması eserin nitelikli ve özgün yanını oluşturmaktadır. Eseri önemli kılan diğer bir unsur ise çalışmayı yürütürken uygulanan yöntemdir. Çalışmada alan araştırması boyunca farklı demografik yapılardan oldukça geniş bir zeminde geleneksel ritüel kayıtları kullanılmıştır. Aynı şekilde kaynak kişilere de sistematik biçimde başvurulmuştur. Yapılan mülakatlar sonucundaki malzemeler, performans merkezli bakış açısıyla analizlere ve değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Ayrıca sonuç bölümünde cem zâkirliğinin yapısını ortaya koyacak yaratım amacı, icra ortamı ve işlevleri ile bütüncül olarak bakılması gerektiği, yaratmaların metin olarak analiz etmenin yeterli olmayacağı tekrar ifade edilmiştir. Bir müstakil yapı olarak zâkirlik geleneği tartışılmış ve yapıyı daha iyi anlamaya yönelik çözüm önerileri aktarılmıştır. Cem zâkirliğinin kurumsal yapısının anlaşılmasını sağlayacak nihai değerlendirmeler, çıktı ve bulgular göz önüne alınarak aktarılmıştır.

Dr. Mehmet Ersal'ın "Alevi Cem Zâkirliği" adlı kitabı, objektif ve bilimsel bir zeminde yürütülerek metin merkezli mevcut literatüre, performans bakış açısıyla getirdiği özgün tespitler sebebiyle dikkatleri üzerine çeken bir çalışma olmuştur. Alevi-Bektaşî inanç sisteminin taşıyıcı unsurlarından zâkirlik geleneğinin alan ve alan dışı sorgulamalarından oluşan söz konusu kitap; belge, arşiv ve sözlü kaynaklardan

hareketle literatüre sunduğu katkılar sebebiyle alan açıcı çalışmalardan olduğu görülmüştür.

Çalışma ayrıca Alevi-Bektaşî inanç sistemi içerisinde zâkirlik geleneği etrafında şekillenen inanç profilini, sebepleriyle birlikte sunmuştur. Geleneğin icrasının fotoğraflanarak okuyucuya sunulması, çalışmanın özgünlüğünü ve bilimsel niteliğini arttırırken okuyucunun zihninde somutlaşmasına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla eser, başlı başına Alevi-Bektaşî inanç sistemini, zâkirlik geleneğini ve söz konusu bölgenin inanç profilini çalışan araştırmacıların yanı sıra ayrıca ilahiyat, Türk dili ve edebiyatı, halk bilimi bölümü öğrencilerine kaynak kitap niteliğindedir. Çalışmanın yenilikçi bakış açısı ve özgün değerlendirmelerle literatürde büyük bir ihtiyacı karşılayan ve geleneğin ulusal ve uluslararası sahada daha yakından tanınmasına yardımcı olan dikkate değer bir yayın olduğu düşünülmektedir.